

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ І ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

**УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА В
КУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ АСПЕКТІ:**

МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО СЕМІНАРУ

Рівне – 2024

ББК 83

УДК 82

Українська література в культурологічному аспекті: матеріали науково-практичного семінару / ред. кол. О. Кирильчук, М. Крупка. Випуск IV. Рівне : РДГУ, 2024. 33 с.

Матеріали збірника присвячені науковому осмисленню актуальних проблем українського літературознавства – феміністичним та постколоніальним студіям. Основу видання склали результати досліджень здобувачів вищої освіти філологічного факультету РДГУ, які були напрацьовані в межах діяльності проблемних груп кафедри української літератури («Постколоніальні стратегії української літератури ХІХ – ХХІ ст.», «Українська література у феміністичній проєкції») і апробовані під час роботи науково-практичного семінару «Українська література в культурологічному аспекті» (Рівне, 13 листопада 2024 року).

Рекомендовано до друку рішенням кафедри української літератури
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № від 2024 р.)

Редакційна колегія:

КИРИЛЬЧУК О. М., кандидат філологічних наук, доцент;

КРУПКА М. А., кандидатка філологічних наук, доцент.

За зміст матеріалів і правильність цитування відповідальність несе автор

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2024

---

*ЗМІСТ**ГРИЦАЮК ДМИТРО*

Художньо-світоглядний простір гуманності в повісті-поемі
Осипа Турянського «Поза межами болю» 4

ДЕЙНЕКА ГЕОРГІЙ

Постколоніальна стратегія в сучасному
історичному детективі Богдана Коломійчука 7

КИРИЛЬЧУК ОЛЕКСАНДР

Художні стратегії сучасного британського та українського
історичного детективу: постколоніальний аспект..... 10

КЛИЦУН БОГДАНА

Галерея психотипів героїнь у повісті Марка Вовчка «Три долі»..... 14

КОВАЛЬЧУК АННА

Повість Григорія Квітки-Основ'яненка
«Конотопська відьма» у проєкції українського кіно 18

КРУПКА МИРОСЛАВА

Амбівалентна іпостась старої
в романі Софії Андрухович «Катананхе»..... 22

СЕРЕДЮК СОФІЯ

Жінка в силовому полі суспільних та гендерних викликів
(за повістю Наталії Кобринської «Задля кусника хліба»)..... 26

ЧЕРНАЧУК ОЛЕСЯ

Любовний наратив крізь призму сентименталізму
(за повістю Григорія Квітки-Основ'яненка «Маруся»)..... 30

ШАПАР ДАРІЯ

Роман Івана Франка «Перехресні стежки» як детектив..... 31

Мирослава Крупка
кандидатка філологічних наук,
доцентка кафедри української та зарубіжної літератури РДГУ

АМБІВАЛЕНТНА ПОСТАСЬ СТАРОЇ В РОМАНІ СОФІЇ АНДРУХОВИЧ «КАТАНАНХЕ»

У структурі сучасного соціокультурного дискурсу одним із ключових завдань постає руйнування ейджистських стереотипів, укорінених у суспільній свідомості. Художня література прагне реструктурувати старіння, позиціонуючи цей процес як органічну зміну людини, при тому концепт віку має потенціал для переосмислення категорій сексуальності, гендеру, тілесності, адже гендерні відмінності у сприйнятті старості відіграють помітну роль – жінки більшою мірою зазнають тиску ейджизму.

У романі Софії Андрухович «Катананхе» фігурує три жіночі образи, чітко марковані за гендерними ролями: дівчинка, жінка та баба. У центрі нашої уваги – постать старої, яка апріорі перебуває у маргінальному статусі. За домінуючими патріархальними установками жінка окреслюється крізь призму сексуальності, а оскільки стара жінка позбавлена цієї характеристики, то стає невидимою для домінуючої культури і містить численні соціокультурні маркери девіантності. Як зазначає Оксана Узлова: «Гомосексуальність, старість і ненормативна тілесність перебувають у жорсткій опозиції до основ соціокультурної ієрархії традиційного суспільства – гетеросексуальності, молодості та тілесної цілісності» [6, с. 570]. Усталені в суспільній свідомості негативні стереотипи старіння руйнуються образом баби Жанни, яка позиціонується проєкцією архетипічного образу Старої, що, за словами Ангеліни Ангелової, «є нероздільною частиною тріади «дівчинка – німфа – стара», вікові характеристики якої перетворюються на символічні. Крос-культурний образ Великої Матері-богині поєднує в собі риси незайманої дівчинки, спокусливої жінки дітородного віку та мудрої старої-прародительки» [1, с. 192-193]. Це спостереження є цілком релевантним до моделювання художньої концепції героїні Софією Андрухович.

На перший план у побудові образу виходить саме акцентування віку, адже категорія літньої жінки має особливості зовнішності, зокрема одягу, («Мала на собі довгу й широку сорочку аж до самих колін, з-під якої стирчали темні холоші» [2, с. 52], «Темно-синя стримана сукня без візерунків, з гострим комірцем, схожа на халат» [2, с. 100]). Вбрання – важливий ідентифікаційний маркер соціовікового статусу особи: «одягові знаки старости дуже близькі до властивостей дитинства: і повернення до кокономорфних силуетів, і менша комплектація та кількість у гардеробі людини, і приношеність, м'якість, незначна колористика» [5, с. 159], що є прикметою асексуалізації. Життєвий цикл жінки прийнято розглядати через

фізіологічні зміни в її організмі. Акцент на соматичі підкреслює потворність старого тіла («Зморшки прорізали шкіру з тінями темних плям. Лінія уст була розмита вузькими тріщинами» [2, с. 52], «Віяла жирових складок під пахвами, плями на поморщеній шкірі, гойдлива плоть рук і провисле підгорля» [2, с. 69]) і призводить до стигматизації і деперсоналізації літньої людини. Літературознавиця Анна Гайдаш, посилаючись на дослідження геронтологів, доводить, що травматичне переживання переходу до іншої вікової категорії – старості – має не так інтрапсихічну природу, як базується на травмогенності соціального середовища. Мотивний комплекс «невидимості» літніх персонажів може трактуватися як складова ейджистської ментальності [3, с. 76].

У художній літературі увиразнюється подібний мотив: оточення ігнорує людей старшого віку. Так, для молодшого на ціле покоління сусіда Олекси баба Жана виявилася незнайомкою: «Він ніколи досі її не помічав, вона була йому незнайома» [2, с.51-52], хоча вони бачилися щодня.

На перший погляд, героїня – типова представниця старшого покоління, «бабка з клумбою» [2, с.21]. Авторка умисне стереотипізує постать старої: «Під кожним під'їздом завжди водиться бабуся, яка облаштовує клумбу і годує котів» [2, с.18], подаючи крізь призму узвичаєності та посередності. На непомітну зовнішність накладається типова середньостатистична життєва матриця: живе у шлюбі сорок два роки, доглядає ментально хворого чоловіка, опікується внуками, займається рукоділлям.

Проте з розвитком романної дії образ Жанни все більше віддаляється від узвичаєної ролі баби і набуває інваріантних архетипічних рис. Опинившись наодинці з жінкою, Олекса спочатку відчуває у спілкуванні емоційну дистанцію, транслюючи генераційні та гендерні упередження до старої людини, проте з часом зацікавлюється і розмовою, і співбесідницею. Зі зміною локусу (герої виїхали за місто) відбувається своєрідна трансформації постаті Жанни: чим більше простору захоплює природний ландшафт, тим активнішу позицію займає жінка, ведучи чоловіка на пошуки папороті в лісову гущавину, і тим виразнішою стає у цьому образі рольова модель Великої Матері, тісно пов'язана зі світом природи.

Однак зміна ситуації приводить до домінування в образі старої архетипу Відьми, що вдається до магічних практик та володіє езотеричними знаннями. Для порятунку оленя Жанна виконує своєрідне ритуальне дійство, поєднуючи вербальний та акціональний компоненти: «Щось промовляла йому в саму морду, зазірала в очі, видихала повітря в холодні чорні губи. Танцювала навколо, не зчиняючи руху поганій воді» [2, с. 68], демонструючи надприродні властивості. Проводячи ритуал, жінка роздягається, хоча це пояснюється в творі практичною необхідністю занурюватися у воду, проте семантично є невід'ємним магічним складником, адже саме роздягання вважається сприятливим маркером ефективності езотеричних практик. «Фактично, що позбавлене одягу тіло

втрачає символічні маркери культури; відтак оголена особа семіотично повертається у долюдський стан, потрапляє під владу законів та сил природи, стає медіатором поміж світом людей і потойбіччя» [4, с. 226]. Демонічну іпостась героїні поглиблює концепт жіночої гіперсексуальності – порятунок оленя завершився сексуальним актом між молодим чоловіком та старою відьмою. Жінка випромінює хтонічну енергію, і Олекса втрачає контроль над своїм тілом та поведінкою : «Вона втягувала його все глибше в себе, смоктала його своєю розпашілою утробою /.../ Він був певен, що більше ніколи не розплющить очей» [2, с. 76]. Цією сценою авторка вводить у текст потужний еротико-танатологічний компонент. «Еротичний й танатологічний інстинкти взаємодіють: вони поєднуються в процесі життя, як інстинкт смерті починає служити намірам еросу, зокрема виявляється назовні як агресивність» [7, с. 576]. Чоловік стає одержимий Жанною, і трактує близькість як містичне одкровення: «Це було поза нашими тілами /.../ Не знаю, чому і як це сталося, але мені ніколи ще не доводилось переживати нічого схожого. Нічого настільки чистого» [2, с. 79]. Авторка знімає табу на міжгенераційні статеві стосунки, показуючи сексуальний акт як аналог обряду ініціації чоловіка, що переживає складну ситуацію посттравматичного синдрому.

У романі також розвінчується стереотип про гендерні норми поведінки літніх людей. За звичаєм старші люди не практикують сексуальне життя, адже жінка втрачає репродуктивні функції, а «статевий акт, метою якого не було зачаття, вважали грішним» [4, с. 188]. Відтак сексуальні потреби бачаться чимось сороміцьким, а натомість жінки похилого віку виконують функцію цензора соціальної поведінки оточення. Літня героїня Софії Андрухович розриває зв'язок між сексуальним актом і продовженням роду та переступає рамки моральних й етичних норм, при тому жінки зовнішня презентація («Сиве волосся, зачесане й зібране на потилиці. Золоті сережки в розтягнутих м'яких мочках /.../ Затишна заокругленість карка, що заковтував у себе шию і випирав голову трохи вперед /.../ Жодних провокацій. Все, як і личить бабусі» [2, с.100-101]) контрастує з її демонічною природою.

Фізіологічну старість героїні підкреслюють геронтомаркери: «Ноги здавалися великими, ще не смаженими ковбасками з курячого м'яса /.../ тягнулися вниз її видовжені мляві груди /.../ обвисав живіт, ніби напханий цим прибережним камінням» [2, с. 109], однак тіло виявляється лише зовнішньою оболонкою людини, «в зосередженості всієї постаті можна було розгледіти ту колишню дівчину, захovanу глибоко в складках старого тіла» [2, с. 109]. Близькість з «випадковим чоловіком» жінка сприймає як акт одкровення: життя продовжується навіть після найстрашнішого – «чорної діри» смерті сина, яка зруйнувала матір. Героїню «приголомшувала біль і нікчемність старості, тіло геть розладналось, насувалася безпорадність, тремтлива кволість, втрата свідомості: часу залишалось зовсім мало» [2, с. 115], проте Жанна доходить висновку, що світ існуватиме надалі, тобто

приймає свій вік та демонструє стратегію старіння, для якої характерне філософське ставлення до життя. Відтак образ набуває семантики Мудрої Старої.

У романі Софії Андрухович «Катананхе» осмислюється поетика жіночого старіння. На прикладі літньої героїні авторка демонструє стереотипні уявлення про старість, водночас деконструюючи їх. Постать Жанни відображає амбівалентну картину старіння: виразно помітні фізіологічні геронтомаркери, при тому жінка постає як еротичний об'єкт. У художній концепції героїні простежується нашарування декількох архетипічних ролей: Великої Матері, Відьми, Мудрої Старої.

Джерела:

1. Ангелова А. Архетипи старого та старої як структурно-семантичний компонент міфологічного мислення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 07. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: зб. наукових праць*. Київ : Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова. 2017. Вип. 38 (51). С. 183-193.
2. Андрухович С. Катананхе. Київ: Комубук, 2024. 224 с.
3. Гайдаш А. Дискурс старіння у драматургії США : проблемне поле, семантика, поетика. Дніпро : Акцент ПП, 2019. 416 с.
4. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. 272 с.
5. Маєрчик М. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. Київ : Критика, 2011. 325 с.
6. Узлова О. Поетика жіночого старіння в північноамериканській квір-літературі. *Сучасні літературознавчі студії: зб. наук. пр. Вип.12. Літературний дискурс: транскультурні виміри*. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2015. С.568-583.
7. Фройд З. Вступ до психоаналізу / пер з нім. П.Таращук. Київ : Основи, 1998. 709 с.